

PROTECȚIA JURIDICO-PENALĂ A PATRIMONIULUI ARHITECTURAL ÎN PRACTICA NAȚIONALĂ ȘI INTERNAȚIONALĂ

Iurie IVANOV, ORCID ID: 0000-0002-1083-9657
Natalia CHIRIAC, ORCID ID: 0000-0002-1189-2273

Summary: Abstract: The protection of the architectural heritage is the basic responsibility of both the international institutions and of each state. In the context of promoting cultural heritage as an indispensable universal value for the existence of a society, it is the duty of every citizen and the whole country to protect cultural assets. Therefore, in the normative acts adopted both at national and international level, effective legal means must be regulated in order to protect the architectural heritage, as in the current period, criminal activities involving historical and cultural assets are widespread and represent quite dangerous behaviors. An essential role in the protection of the architectural heritage belongs to the criminal law which establishes the criminal liability for the facts that directly or indirectly affect the cultural values.

This article aims to analyze the analysis of criminal legislation on liability for the destruction or deterioration of cultural heritage, national and international practice on the application of these rules in the field of use and protection of monuments of history and culture, trends and ways of developing legislation in this field. lastly, the problems of improving the criminal legislation on this subject.

Cuvinte cheie: patrimoniu cultural, patrimoniu arhitectural, sancțiuni, distrugere, deteriorare, amendă.

Introducere

În condițiile actuale existente în R. Moldova, problema conservării monumentelor istorice și culturale are o importanță deosebită și necesită o atenție sporită. La nivel legislativ, s-a remarcat legătura indisolubilă dintre crearea și păstrarea valorilor culturale, inițierea tuturor cetățenilor privind protecția acestora, progresul socio-economic, dezvoltarea democrației, consolidarea integrității și suveranității țării [7, p.25].

Păstrarea, utilizarea și creșterea bogăției culturale sunt de neconceput fără o reglementare legală adecvată și, în special, fără componenta de drept penal: în orice moment și în toate țările, aceste valori au fost supuse atacurilor criminale, inclusiv în timpul războaielor și

conflictelor armate. Atât legislația penală internațională, cât și cea națională au oportunități pentru protecția juridică penală a bunurilor culturale, mai ales că sarcina de a proteja proprietatea împotriva infracțiunilor a devenit mult timp transnațională, dar aceste posibilități nu au fost încă studiate cu atenție [7, p.26].

Infracțiunea contra patrimoniului cultural este un termen care se referă la acțiuni ilegale împotriva operelor de artă, monumentelor istorice sau siturilor arheologice [19]. Prin urmare, prin *infracțiuni împotriva patrimoniului istoric și cultural* se înțeleg acele acțiuni periculoase din punct de vedere social, prevăzute și interzise de legea penală, care încalcă relațiile privind utilizarea și conservarea obiectelor patrimoniului cultural (monumente istorice și culturale), a valorilor culturale mobile, a locurilor de concentrare a valorilor culturale (arhive, muzee, biblioteci), patrimoniu cultural imaterial [8, p. 88]. În acest context, este expres prevăzut că monumentele istoriei și culturii reprezintă acele valori, în scopul protecției cărora legea penală a Republicii Moldova incriminează infracțiunea de distrugere sau deteriorare a lor.

Deteriorarea, în viziunea autorului V. Cușnir V., reprezintă o acțiune a subiectului activ, care constă în degradarea, dărâmarea monumentului istoriei și culturii în care acestea își pierd anumite calități, deși se păstrează configurația inițială, inclusiv posibilitatea de restabilire [17, p.62]. Într-o altă accepțiune, deteriorarea constituie acțiuni/ inacțiuni, care au drept consecință pierderea doar parțială a aspectului inițial al obiectului, existând posibilitatea restaurării acestuia [6, p.187].

Or, deteriorarea reprezintă schimbarea semnificativă a unui obiect sau a unor părți ale acestuia, de exemplu, îndepărtarea fragmentelor. Dacă este deteriorat, obiectul nu poate fi utilizat în scopul propus fără restaurare. Astfel de daune ar trebui să fie vizibile și pentru nespecialiști. Un monument de istorie nu va fi afectat în sensul acestui articol dacă sunt pictate inscripții, desene, fragmente greu de înlăturat etc. [8, p. 85].

Cât privește pedeapsa aplicată pentru infracțiunea respectivă, legiuitorul a prevăzut în art.199¹alin.(1) **Cod penal al R.Moldova** că „deteriorarea bunurilor de patrimoniu cultural se pedepsește cu amendă în mărime de la 850 la 1350 de unități convenționale sau cu închisoare de până la 1 an, iar persoana juridică se pedepsește cu amendă în mărime de la 1350 la 3350 de unități convenționale sau cu privarea de dreptul de a exercita o anumită activitate pe un termen de la 1 la 3 ani”[13].

În ceea ce privește fapta de distrugere, aceasta presupune săvârșirea unor acțiuni/ inacțiuni, în urma cărora obiectul reprezentând un monument al istoriei și culturii își pierde totalmente trăsăturile [6, p. 186]. Dintr-o altă viziune, distrugerea constituie acțiunea făptuitorului de a nimici în totalitate monumentul de istorie și cultură, astfel încât acestea își pierd definitive valoarea lor istorico-culturală [17, p.63]. Or, prin *distrugere* se înțelege orice acțiune ce are drept rezultat *aducerea în stare de neîntrebuințare* a obiectului de patrimoniu cultural, adică într-o astfel de stare, în care aceste entități își pierd cu desăvârșire valoarea istorică, culturală, spirituală, astfel încât nu mai pot fi reprezentative prin prisma destinației lor [8, p.84]. Unii autori români consideră că distrugerea, ca atare, are limite extrem de vagi, mai ales în raport cu un bun cultural în care, uneori distrugere a valorii culturale ar putea să fie chiar și o curățare excesivă (de exemplu, lustruirea unor monede antice le poate diminua semnificativ valoarea atât culturală, cât și comercială; repictarea cu materiale și tehnici ireversibile a unei fresce poate duce la distrugerea sa) [24]. Așadar, distrugerea bunurilor de patrimoniu cultural potrivit prevederilor art.199¹alin.(2) se pedepsește cu amendă în mărime de la 3350 la 6350 de unități convenționale sau cu închisoare de la 1 la 3 ani, iar persoana juridică se pedepsește cu amendă de la 6350 la 10350 de unități convenționale cu (sau fără) lichidarea persoanei juridice [13].

În scopul elucidării sancțiunilor aplicate de Republica Moldova pentru distrugerea sau deteriorarea bunurilor de patrimoniu cultural în raport cu alte state, am supus cercetării cadrul normativ internațional, întrucât în legislația penală a mai multor țări este prevăzută răspunderea penală pentru distrugerea sau deteriorarea valorilor istorico-culturale. Realizarea studiului de drept comparat ne permite să recepționăm practicile eficiente din legislația străină în scopul lichidării lacunelor existente în legislația autohtonă.

În cadrul cercetării legislației penale românești, constatăm că **Codul penal al României** (CPR) prevede sancțiuni pentru distrugerea, degradarea sau aducerea în stare de neîntrebuințare a unui bun care face din patrimoniul cultural, precum și împiedicarea luării măsurilor de conservare sau de salvare a unui astfel de bun [15]. Astfel, potrivit articolului 253 CP, Distrugerea, „(1) *Distrugerea, degradarea sau aducerea în stare de neîntrebuințare a unui bun aparținând altuia ori împiedicarea luării măsurilor de conservare sau de salvare a unui astfel*

de bun, precum și înlăturarea măsurilor luate se pedepsesc cu închisoare de la 3 luni la 2 ani sau cu amendă.

(3) Dacă fapta prevăzută în alin. (1) privește bunuri care fac parte din patrimoniul cultural, pedeapsa este închisoarea de la unu la 5 ani.

(4) Distrugerea, degradarea sau aducerea în stare de neîntrebuințare a unui bun, săvârșită prin incendiere, explozie ori prin orice alt asemenea mijloc și dacă este de natură să pună în pericol alte persoane sau bunuri, se pedepsește cu închisoarea de la 2 la 7 ani.

(5) Dispozițiile prevăzute în alin. (3) și alin. (4) se aplică chiar dacă bunul aparține făptuitorului.

Așadar, din definiția dată distrugerii, rezultă, că prin intermediul acestei infracțiuni se aduce atingere integrității fizice, materiale și posibilității de întrebuințare a unui bun sau unei valori patrimoniale care face parte din avutul persoane lor fizice sau juridice. Din câte observăm, textul legii prevede o variantă tip și trei variante agravate. Având în vedere obiectul prezentului studiu, ne vom referi doar la 2 variante agravante – alin. 3-4 [9, p. 5].

a) Varianta agravată prevăzută de art. 253 alin. (3) CPR

Potrivit art. 253 alin. (3) CPR, fapta constă distrugerea, degradarea sau aducerea în stare de ne întrebuințare a bunurilor care fac parte din patrimoniul cultural.

Obiectul material, al acestei forme agravate privește bunuri care fac parte din patrimoniul cultural, în situația noastră, este bunul imobil, aparținând patrimoniului cultural, asupra căruia se îndreaptă acțiunea ilicită. În cazul monumentelor istorice, obiectul material îl constituie exclusiv: „bunurile imobile, construcții și terenuri situate pe teritoriul României, semnificative pentru istoria, cultura și civilizația națională și universală” [21, art. 1 alin. (2)], lezate prin acțiuni de distrugere parțială sau totală, expropriere fără avizul Ministerului Culturii, degradare, profanare sau tulburare de posesie. Regimul de monument istoric este conferit prin clasarea acestor bunuri imobile conform procedurii prevăzute de lege. „Pot fi clasate ca monumente istorice bunurile imobile situate în afara granițelor, proprietăți ale statului român, cu respectarea legislației statului pe teritoriul căruia se află [20]. De asemenea, este important a menționa că agravanta prevăzută în art. 253 alin. (3) CP Român presupune ca bunul respectiv să aibă un anumit statut juridic, dovedit cu înscrisuri emise de autorități, din care rezultă că face parte din patrimoniul cultural, însă textul nu specifică, poate fi vorba despre bunuri

din patrimoniul cultural național sau mondial [23]. Pe lângă acestea, autorii români R. și Bg. Bodea menționează că este necesar ca bunul să prezinte valoare și să fie susceptibil de a suferi o vătămare fie în substanța sa, fie în ceea ce privește potențialul său de utilizare. Nu interesează dacă bunul este în stare perfectă sau prezintă un anumit grad de uzură. Nu pot constitui obiect material al infracțiunii bunurile lipsite de orice valoare și nici bunurile abandonate [2, p. 62].

Analizând *obiectivă* a infracțiunii prevăzute în art. 253 alin. (3) C.pen., menționăm că *elementul material* al acesteia constă într-o acțiune alternativă de:

- ✓ *distrugere, degradare sau aducere în stare de neîntrebuințare* a unui bun aparținând altuia;
- ✓ *împiedicare* luării măsurilor de conservare sau de salvare a unui astfel de bun,
- ✓ *înlăturare* măsurilor luate.

Aducerea bunului în stare de ne întrebuințare presupune punerea bunului în situația de a nu putea fi folosit, temporar sau permanent, în raport cu destinația pe care o are, dar prin alte mijloace decât cele de distrugere sau degradare. Astfel, *aducerea bunului în stare de ne întrebuințare* reprezintă schimbarea semnificativă a unui obiect sau a unor părți ale acestuia, de exemplu, îndepărtarea fragmentelor.

Prin *împiedicarea luării măsurilor de conservare ori de salvare a unui bun* se înțelege o modalitate indirectă de distrugere a bunului; făptuitorul nu acționează nemijlocit asupra acestuia pentru a-l nimici, ci face ca să nu fie luate măsurile menite a-l apăra de pericolul distrugerii care îl amenință (de exemplu, împiedicarea săpării unui șanț care să abată apele unui torent care ar putea surpa zidul unei case, împiedicarea stingerii unui incendiu în propria gospodărie [2, p. 62]).

Înlăturarea măsurilor de conservare sau de salvare luate presupune situația în care, în urma luării unor măsuri de apărare a bunului de pericolul distrugerii care îl amenință, făptuitorul înlătură aceste măsuri (de exemplu, înlăturarea pilonilor de sprijin ai unui gard sau ai unui zid pe cale de a se prăbuși).

b) Varianta agravată prevăzută de art. 253 alin. (4) CPR

Potrivit art. 253 alin. (4) CPR, fapta este mai gravă dacă distrugerea, degradarea sau aducerea în stare de ne întrebuințare a unui bun este săvârșită prin incendiere, explozie etc., de natură să pună în

pericol alte persoane sau bunuri. Astfel, prin *incendiere* se înțelege declanșarea unui fenomen fizico-chimic prin care se produce arderea unor substanțe combustibile în prezența oxigenului din aer. Incendierile pot fi provocate imediat sau cu întârziere. *Explozia* presupune declanșarea energiei distructive a unei materii explozive asupra unui bun sau a mai multor bunuri. Alte asemenea mijloace pot fi considerate orice operații materiale de natură să declanșeze o puternică energie distructivă, cum ar fi deschiderea unui stăvilă care a provocat inundații etc.

La fel ca în alineatul anterior, infracțiunea se poate realiza numai prin distrugere, degradare sau aducere în stare de neîntrebuințare. Oricare dintre aceste acțiuni trebuie săvârșită prin incendiere, explozie ori prin orice alt asemenea mijloc. Din enumerarea făcută în text, rezultă că este vorba de mijloace care prin ele însele prezintă pericol social. În sfârșit, este necesar ca fapta să producă pericol public. Pericolul public trebuie să se producă în sens efectiv, nefiind suficientă numai posibilitatea producerii acestuia [3, p.593]. Folosirea acestor mijloace atrage agravarea faptei numai dacă a rezultat un pericol public, adică un număr indeterminat de bunuri au fost expuse distrugerii, punând în pericol, viața, integritatea ori sănătatea persoanelor [18, p. 554].

O altă condiție impusă de noul Cod penal privitoare la latura obiectivă a infracțiunii prevăzute de art. 253 alin. (4) CP se referă la sintagma „dacă este de natură să pună în pericol alte persoane sau bunuri”. Sub acest aspect, în practica judiciară s-a decis, sub imperiul vechiului Cod penal, că pericolul public trebuie să se producă în mod efectiv, nefiind suficientă numai posibilitatea producerii lui. Renunțarea legiuitorului la noțiunea de pericol public și înlocuirea acesteia cu sintagma „de natură să pună în pericol alte persoane sau bunuri” este lăudabilă din perspectiva necesității respectării principiului legalității incriminării [3, p.593]. Infracțiunea prevăzută la art. 253 alin. (4) CP se pedepsește cu închisoare de la 2 la 7 ani.

Potrivit art. 254 CP, „(1) *Dacă faptele prevăzute în art. 253 au avut ca urmare un dezastru, pedeapsa este închisoarea de la 7 la 15 ani și interzicerea exercitării unor drepturi.*

(2) *Dezastrul constă în distrugerea sau degradarea unor bunuri imobile ori a unor lucrări, echipamente, instalații sau componente ale acestora și care a avut ca urmare moartea sau vătămarea corporală a două sau mai multe persoane”.*

Această infracțiune constituie o variantă mai gravă a distrugerii de bunuri putând fi realizată în oricare dintre modalitățile prevăzute în art. 253 CP, dar al cărei rezultat specific constă în producerea unui dezastru. Dezastrul presupune, prin urmare, în primul rând, distrugerea sau degradarea unor bunuri imobile ori a unor lucrări, echipamente, instalații sau componente ale acestora și care a avut ca urmare moartea sau vătămarea corporală a două sau mai multe persoane. În al doilea rând, dezastrul presupune producerea morții ori a vătămării integrității corporale a două sau mai multor persoane. Dacă nu s-a produs niciuna dintre aceste urmări, fapta nu constituie o distrugere calificată, ci se încadrează, după caz, în unul dintre alineatele art. 253 CP. Nu în ultimul rând, dezastrul presupune culpa făptuitorului în ceea ce privește producerea morții sau a vătămării corporale a persoanelor, în afara intenției acestuia în ceea ce privește săvârșirea acțiunii de distrugere sau degradare. Dacă făptuitorul a acționat cu intenție în ceea ce privește producerea morții sau a vătămării corporale a persoanelor, nu sunt aplicabile dispozițiile art. 254 CP, faptele săvârșite constituind un concurs de infracțiuni. În cazul producerii cu intenție a morții mai multor persoane, concursul există între infracțiunea de distrugere și omorul calificat prevăzut în art. 189 alin. (1) lit. f) CP (omorul săvârșit asupra a două sau mai multe persoane) [2, p. 63]. Distrugerea care a avut drept consecințe producerea unui dezastru se pedepsește cu închisoare de la 7 la 15 de ani și interzicerea exercitării unor drepturi.

Art. 255 C.P.R, Distrugerea din culpă. Potrivit art. 255 CP, „(1) *Distrugerea, degradarea ori aducerea în stare de neîntrebuințare, din culpă, a unui bun, chiar dacă acesta aparține făptuitorului, în cazul în care fapta este săvârșită prin incendiere, explozie sau prin orice alt asemenea mijloc și dacă este de natură să pună în pericol alte persoane sau bunuri, se pedepsește cu închisoare de la 3 luni la un an sau cu amendă.*

(2) *Dacă faptele au avut ca urmare un dezastru, pedeapsa este închisoare de la 5 la 12 ani”.*

Ca regulă generală, distrugerea din culpă a unui bun al altuia nu constituie infracțiune, ci numai un delict civil care atrage răspunderea civilă. De la această regulă, Codul penal a creat o derogare, prin aceea că a incriminat ca infracțiune de distrugere din culpă acele fapte care, prin mijloacele întrebuițate, prin felul deosebit al bunurilor care formează obiectul ei material, prin urmările deosebite sau alte circumstanțe de

comitere, prezintă suficientă importanță pentru a antrena răspunderea penală. Sub denumirea de „distrugere din culpă”, art. 255 CP incriminează atât varianta simplă, cât și o variantă agravată.

a) Varianta tip prevăzută de art. 255 alin.(1) CPR

Potrivit art. 255 alin. (1) CPR, fapta constă în distrugerea, degradarea ori aducerea în stare de neîntrebuințare, din culpă, a unui bun, chiar al făptuitorului, dacă este săvârșită prin incendiere etc. și dacă este de natură să pună în pericol alte persoane sau bunuri.

Urmarea imediată constă în posibilitatea de a pune în pericol alte persoane sau bunuri, fără a fi necesar ca pericolul să se producă. Între activitatea materială și urmarea imediată trebuie să existe o legătură de cauzalitate. Infracțiunea prevăzută de art. 255 alin. (1) CP se pedepsește cu închisoare de la 3 luni la un an sau amendă.

b) Varianta agravată prevăzută de art. 255 alin. (2) CPR

Potrivit art. 255 alin. (2) CP, *infracțiunea este mai gravă dacă faptele au avut ca urmare un dezastru*. Infracțiunea prevăzută de art. 255 alin. (2) CP se pedepsește cu închisoare de la 5 la 12 ani.

Articolul 443 CP, Utilizarea de metode interzise în operațiunile de luptă

(1) Fapta persoanei care, în cadrul unui conflict armat cu sau fără caracter internațional:

b) declanșează un atac prin mijloace militare împotriva bunurilor civile protejate ca atare de dreptul internațional umanitar, în special clădiri consacrate cultului religios, învățământului, artei, științei, acțiunilor caritabile, monumentelor istorice, spitalelor, locurilor unde bolnavii sau răniții sunt adunați, precum și împotriva orașelor, satelor, locuințelor sau clădirilor neapărate ori zonelor demilitarizate sau asupra instalațiilor ori echipamentelor ce conțin substanțe periculoase, în măsura în care acestea nu sunt folosite ca obiective militare;

h) utilizează bunurile culturale protejate ca atare de dreptul internațional umanitar, în special monumente istorice, clădiri consacrate cultului religios, învățământului, artei sau științei, pentru declanșarea unui atac prin mijloace militare împotriva părții inamice;

Se pedepsește cu închisoare de la 7 la 15 ani și interzicerea exercitării anumitor drepturi.

Articolul prevede că, pentru realizarea tipicității faptei, atacul trebuie să fie declanșat prin orice mijloace militare, precum: avioane, nave de luptă, blindate, artilerie grea, arme militare grenade etc.

O altă condiție ce trebuie realizată pentru tipicitatea faptei este ca atacul, prin mijloace militare, să privească populația civilă sau civilii care nu participă la ostilități. Modalitățile alternative mai prevăd ca atacul, prin mijloace militare, să vizeze bunuri de un deosebit interes pentru populație, dar și pentru omenire. Urmarea imediată constă în crearea unei stări de pericol pentru existența și securitatea populației civile, a bunurilor protejate de dreptul internațional umanitar și chiar a combatanților. Între activitatea materială și urmarea imediată trebuie să existe raport de cauzalitate. Infracțiunea prevăzută de art. 443 alin. (1) CP se pedepsește cu închisoare de la 7 la 15 ani și interzicerea exercitării unor drepturi.

În Codul Penal al F.R. la art. 243 este stabilită răspunderea penală pentru distrugerea sau deteriorarea obiectelor patrimoniului cultural (monumente istorice și culturale) ale Federației Ruse, incluse în Registrul de stat unificat al obiectelor patrimoniului cultural (monumente istorice și culturale), identificate ca obiecte a patrimoniului cultural sau valori culturale. Esența acestei prevederi, constă în faptul că, ca urmare a comiterii infracțiunii, se produc daune ireparabile patrimoniului cultural național și universal, exprimat prin pierderea componentelor sale, unice și caracteristicilor excepționale. Astfel, se va lua în considerare și faptul că spre deosebire de alte încălcări ale valorilor culturale, aceasta duce la pierderea efectivă a elementelor sale inegalabile [8, p. 82].

La comitere infracțiunii în temeiul art. 243 din Codul penal al Federației Ruse, în ceea ce privește obiectele patrimoniului cultural care nu aparțin vinovatului, sunt încălcate și relațiile de proprietate: proprietarii pierzându-și posibilitatea de a-și mai folosi proprietatea.

Obiectul infracțiunii prevăzute în art. 243 din C.P. al F.R. reprezintă:

✓ *obiecte ale patrimoniului cultural (monumente de istorie și cultură) a Federației Ruse, incluse în Registrul de stat unificat al obiectelor de patrimoniu cultural (monumente de istorie și cultură) ale Federației Ruse. Registrul reprezintă un sistem de informații de stat conectat la infrastructura care oferă informații și interacțiune tehnologică a sistemelor de informații utilizate pentru furnizarea statului și serviciile municipale în formă electronică, inclusiv o bancă de date, a cărei unitate*

și comparabilitate sunt asigurate prin principiile generale de înregistrare, metodele și formele de menținere a registrului [36].

✓ *obiecte identificate ale patrimoniului cultural*; acestea includ obiecte cu valoare istorică și culturală și pentru care s-a emis o concluzie a expertizei istorice și culturale a statului cu privire la includerea lor în registru ca obiecte ale patrimoniului cultural; datele privind obiectele cu valoare istorică și culturală sunt introduse în documente special.

✓ *valori culturale*;

✓ *obiecte deosebit de valoroase ale patrimoniului cultural al Federației Ruse*; Guvernul F. Ruse poate decide asupra recunoașterii unui obiect al patrimoniului cultural cu semnificație federală, inclus în registru, un obiect deosebit de valoros al patrimoniului cultural al popoarelor F. Ruse. Atribuirea statutului de obiect deosebit de valoros al patrimoniului cultural al popoarelor din F. Rusă înseamnă considerarea acestuia ca având cea mai înaltă categorie de protecție și evidență implicând forme speciale de sprijin al statului și includerea acestuia în Codul de stat a obiectelor deosebit de valoroase ale patrimoniului cultural al popoarelor F. Ruse; În conformitate cu pct. 1 din Regulamentul privind obiectele deosebit de valoroase ale patrimoniului cultural al F. Ruse, aprobat prin Decretul președintelui F. Ruse din 30 noiembrie 1992 nr. 14875 [32], sunt considerate drept obiecte deosebit de valoroase ale patrimoniului cultural al F. Ruse: complexe istorice, culturale și naturale situate pe teritoriul F. R., ansamblurile și structurile arhitecturale, întreprinderile, organizațiile și instituțiile culturale, precum și alte obiecte reprezentând valori materiale, intelectuale și artistice de referință sau caracter unic din punct de vedere al istoriei, arheologiei, culturii, arhitecturii, științei și artei;

✓ *obiecte de patrimoniu cultural (monumente de istorie și cultură) ale F. R. incluse în Lista Patrimoniului Mondial (art. 243, alin. (2) din Codul penal al F. R.)*;

✓ *rezervații istorice și culturale (art. 243, alin. (2) din C.P. al F.R.)*; Muzeu al rezervației istorice și culturale reprezintă un complex istoric, cultural și natural remarcabil, care necesită un regim special de întreținere;

✓ *Rezervație-muzeu (art. 243, alin. (2) din C.P. al F.R.) este, potrivit art. 26-1 din Legea federală „Cu privire la Fondul muzeal al F. Ruse și Muzeele din F. Rusă”, un muzeu căruia, în conformitate cu procedura*

stabilită, i s-au furnizat parcele de teren cu locuri de interes situate pe acestea, clasificate ca rezervații istorice și culturale sau ansambluri.

Acțiunea de cauzare a distrugerii sau deteriorării poate fi realizată prin următoarele metode: incendiere, provocarea exploziei, dărâmare, inundare, influențare mecanică sau chimică etc. Inacțiunea de cauzare a distrugerii sau deteriorării constă în neîntreprinderea măsurilor de oprire a propagării incendiului, inundației etc., deși făptuitorul putea și trebuia să întreprindă astfel de măsuri.

La calificare, nu are relevanță metoda de săvârșire a distrugerii sau a deteriorării: incendiere, provocarea exploziei, rupere, sfărâmare etc. Însă la individualizarea pedepsei, trebuie de luat în considerație dacă metoda aplicată a comportat sau nu un pericol pentru viața sau sănătatea persoanelor. Infracțiunea prevăzută la art. 243 din C.P. al F.R. este o infracțiune materială. Ea se consideră consumată din momentul producerii distrugerii sau deteriorării în proporții mari [8, p. 85].

De asemenea, sunt scoase în afara componenței infracțiunii și alte componente ale laturii obiective a distrugerii sau deteriorării monumentelor istorice culturale, a complexelor naturale sau a obiectelor luate sub protecția statului, precum și a obiectelor sau documentelor cu valoare istorică sau culturală, cum ar fi locul: timpul, decorul etc.

În literatura de specialitate, autorii apreciază diferit forma vinovăției în privința distrugerii sau a deteriorării monumente de istorie și cultură. Astfel, potrivit unor doctrinari, vinovăția poate fi doar sub formă de intenție, alții - atât intenționat, cât și din neglijență. În ce ne privește, aderăm la poziția autorului rus A.V. Naumov, potrivit căruia „dacă dispoziția articolului din Partea specială a Codului penal nu specifică forma vinovăției, atunci în temeiul acestei secțiuni, infracțiunea poate fi doar intenționată [31].

Este de remarcat faptul că în legislația penală a unor state există deja exemple de diferențiere a răspunderii penale pentru aceste fapte în funcție de forma vinovăției. Ca exemplu poate servi Codul penal al Republicii Belarus, în care sunt reglementate norme care prevăd răspunderea penală atât pentru distrugerea, degradarea sau deteriorarea intenționată a monumentelor istoriei și culturii (articolul 344), cât și pentru distrugerea acestora din imprudență (articolul 345) [28, p. 196].

Codul penal al Ucrainei prevede sancțiuni drastice pentru distrugerea intenționată sau deteriorarea obiectelor de patrimoniu cultural, sau a părților componente ale acestora, prin aplicarea unei

pedepse cu amendă de până la 2.550 de grivne sau cu închisoare pe un termen de până la 3 ani, cu sau fără privarea dreptului de a ocupa anumite funcții sau de a desfășura o anumită activitate pe un termen de până la 3 ani. Comiterea aceluiași infracțiuni asupra monumentelor de importanță națională se pedepsește cu închisoare pe un termen de 5 ani, cu sau fără privarea dreptului de a ocupa anumite funcții sau de a desfășura o anumită activitate pe un termen de până la 3 ani [16].

În contextul protejării monumentelor de patrimoniu cultural național **Codul penal al Franței** stabilește sancțiuni mai aspre pentru distrugerea sau deteriorarea unei clădiri de patrimoniu cultural. Pentru astfel de fapte legiuitorul francez prevede până la 10 ani privațiune de libertate și o amendă de 150.000 euro. Mărimea amenzii pronunțate de instanța de judecată, poate fi majorată la jumătatea valorii monumentului istoric distrus, degradat sau deteriorat [10]. La fel, în conformitate cu prevederile Codului penal francez, cu amendă se pedepsește persoanele care au intrat sau s-au instalat ilegal într-o clădire conservată, clasificată ca monument istoric și se află în gestiunea autorității administrative. Persoanelor recunoscute vinovate de săvârșirea acțiunilor menționate li se pot aplica sancțiuni suplimentare, așa ca: confiscarea bunului cu care s-a comis infracțiunea, în conformitate cu articolul respectiv sau cu muncă neremunerată în folosul comunității pentru o perioadă de douăzeci până la o sută douăzeci de ore [16, p.175].

Potrivit **Codului penal al Estoniei** „degradarea sau distrugerea unor monumente culturale într-un mod care are drept urmare o pagubă considerabilă se pedepsește cu închisoare de la unu până la cinci ani, aceeași faptă săvârșită de o persoană juridică se pedepsește cu amendă”. Legea penală a Republicii Estonia face o referire și la deteriorarea sau distrugerea din culpă a unor monumente culturale care pun în pericol siguranța și ordinea publică, stabilind la această categorie o pedeapsă mai blândă care presupune fie amendă fie închisoare de până la un an [14].

Legislația Germaniei prevede sancțiuni în cazurile când persoana [16]:

- creează impedimente organelor de ocrotire a monumentelor de cultură în procesul organizării de către aceste organe a măsurilor orientate la lichidarea pericolului iminent cauzat monumentelor de cultură;
- nu oferă consultații sau alte informații despre monumentele de cultură ori nu permite organelor de ocrotire a monumentelor de cultură

afierea pe terenul unde se află monumentul, sau nu permite examinarea acestuia;

➤ nu respectă restricțiile impuse asupra utilizării monumentelor și a teritoriului, unde acestea sunt amplasate.

Pentru astfel de abateri, în funcție de legislația penală a Germaniei cuantumul amenzilor ajunge până la 100.0000 de euro sau chiar 150.0000 de euro. Totodată, monumentele deteriorate în urma acțiunilor descrise mai sus pot fi confiscate [11].

Codul penal al Germaniei reglementează pedeapsa cu închisoare de la 3 ani sau amendă pentru persoanele care în mod ilegal distrug sau deteriorează bunurile culturale, sau alterează considerabil în mod neautorizat aspectul bunurilor culturale [11, art. 304].

Codul penal al Danemarcei în Cap. 21 „Acțiunile ce cauzează prejudiciu public”, § 194 prevede pedeapsă cu detenție pe un termen nu mai mare de trei ani pentru acțiunile de deteriorare sau distrugere a monumentelor publice sau altor obiecte de o importanță majoră pentru societate, sau diverse ornamente care fac parte din colecțiile de vază ale statului și care constituie o valoare pentru societate [25].

Cea mai aspră sancțiune aplicată pentru distrugerea sau deteriorarea intenționată a edificiilor sau a altor încăperi este prevăzută în **Codul penal al Olandei**, care în art. 170 din Cap. VII „Infrațiuni contra securității publice și patrimoniului” stabilește pedeapsă cu închisoare de până la 12 ani sau amendă de categoria a cincea.[12].

O altă infracțiune prin care se atentează la patrimonial arhitectural este **vandalismul**. Considerăm a fi oportun analiza noțiunii de vandalism în vederea aprecierii pedepselor prevăzute de legea penală. Din conținutul legii penale deducem că vandalismul constituie pângărirea edificiilor sau a altor încăperi [13]. Iar din perspectiva doctrinară, vandalismul se exprimă prin distrugerea fără temei a valorilor culturale sau materiale, barbarie, cruzime și cinism față de monumentele de arhitectură, cultură, artă și alte forme de creație, pericolul social al vandalismului constă în aceea că, prin aceste acțiuni, făptuitorul supune distrugerii obiecte, edificii unice, a căror restabilire este imposibilă sau este foarte anevoioasă [5, p.559]. O abordare mai complexă a noțiunii de pângărire aparține autorului Al. Borodac care susține că „pângărirea presupune săvârșirea asupra edificiilor sau a altor construcții a unor acțiuni cinice (de profanare, murdărire, dezonorare, necinstire, întinare etc.) care le atribuie acestora un aspect necuviincios, indecent în urma cărora acestea nu pot fi

utilizate conform destinației lor inițiale” [4, p. 424]. Într-o altă accepțiune, pângărirea înseamnă a supune unei batjocuri, unui sacrilegiu, a profana. Pângărirea edificiilor sau a încăperilor se manifestă prin înfățișarea pe pereți, pe textile sau pe alte suprafețe a imaginilor, tablourilor, înscrisurilor etc. care jignesc moralitatea publică. De regulă, ea este exprimată prin cuvinte obscene, desene pornografice [22, p.329].

Pentru această categorie de infracțiune legiuitorul a prevăzut următoarele sancțiuni. Astfel, potrivit prevederilor art.288 alin.(1) **Cod penal al RM** „vandalismul se pedepsește cu amendă în mărime de la 550 la 850 unități convenționale sau cu muncă neremunerată în folosul comunității de la 140 la 200 de ore, sau cu închisoare de până la 1 an. Aceeași infracțiune săvârșită de două sau mai multe persoane sau asupra bunurilor *care au valoare istorică, culturală sau religioasă* se pedepsește cu amendă în mărime de la 550 la 1050 unități convenționale sau cu muncă neremunerată în folosul comunității de la 180 la 240 de ore, sau cu închisoare de până la 3 ani [13].

În **legislația penală română** nu se regăsesc reglementări referitoare la acțiunile de vandalism. Totuși, observăm că tangențial infracțiunea respectivă se aseamănă cu cea prevăzută la art. 382 „Profanarea lăcașurilor sau obiectelor de cult”, care are următorul conținut „*Profanarea unui lăcaș sau a unui obiect de cult, aparținând unui cult religios care este organizat și funcționează potrivit legii, se pedepsește cu închisoare de la 6 luni la 2 ani sau cu amendă*”[15]. Actualmente, România se află la etapă de elaborare a proiectului de lege „Codul patrimoniului cultural”, care, la Titlul VIII, prevede „Control și Sancțiuni”. Acest titlu s-a considerat necesar de a fi introdus în viitorul Cod al patrimoniului cultural, dat fiind faptul că „în prezent, ponderea prea mare a raportărilor la Codul penal în urmărirea infracțiunilor comise asupra patrimoniului este inefficientă” [24 p. 57-58].

Legislația penală a Federației Ruse prevede la capitolul IX „*Infracțiuni contra securității publice și a ordinii publice*”, infracțiunea de vandalism care constituie „pângărirea edificiilor sau a altor încăperi, ce se pedepsește cu amendă în mărime de până la 40 mii de ruble, sau cu 120 până la 360 de ore muncă neremunerată în folosul comunității, sau cu arest de până la 3 luni”. De asemenea, în cazul calificării faptei conform alin. (2) al aceluiași articol, pedeapsa se înăsprește și constă în privarea de libertate până la 3 ani, munca neremunerată în folosul comunității până la 3 ani sau închisoare la fel până la 3 ani [35].

Analizând **legislația penală a Republicii Belarus**, constatăm că și acesta conține o normă corespunzătoare ce reglementează infracțiunile săvârșite în privința patrimoniului arhitectural. Așadar, art. 341 „*Pângărirea edificiilor și nimicirea bunurilor*” din Titlul XI „Infracțiuni contra ordinii și moralității publice”, stabilește că pângărirea într-un mod cinic a clădirilor sau a altor structuri prin inscripții sau imagini, sau nimicirea bunurilor în transportul public sau în alte locuri publice, în lipsa unei infracțiuni mai grave, se aplică o pedeapsă cu amendă, sau muncă neremunerată în folosul comunității sau arest [34].

Codul penal al Republicii Kazahstan, de asemenea, reglementează la art. 294 infracțiunea de vandalism în Capitolul X „Infracțiuni contra securității publice și a ordinii publice”, în textul articolului respectiv se stipulează că pângărirea clădirilor sau altor structuri, monumentelor istorice și culturale, siturilor naturale protejate de stat prin inscripții, desene sau prin alte acțiuni amorale, precum și nimicirea intenționată a bunurilor în transportul public sau în alte locuri publice, se pedepsește cu amendă în mărime de până la 300 de indici de calcul lunar sau cu muncă corecțională egal proporțională cu suma amenzii, sau cu muncă neremunerată în folosul comunității pe un termen de 240 de ore, sau arest pe un termen de până la 75 de zile [33, p. 213]. În baza celor relatate, concluzionăm că în ceea ce privește componența de bază a infracțiunii, prevederile Codului penal al Republicii Kazahstan prezintă asemănări relevante cu cele ale Codului penal al R.Moldova.

Legiuitorul Republicii Armenia a reglementat infracțiunea de vandalism în Capitolul 25 „Infracțiuni contra ordinii publice”, art. 260 „*Vandalismul*” din Codul penal. Potrivit prevederilor articolului enunțat se aplică pedeapsă cu amendă, muncă neremunerată în folosul comunității sau arest pentru pângărirea edificiilor sau altor încăperi, precum și nimicirea bunurilor în transportul public sau în alte locuri publice [27, p. 310].

Potrivit prevederilor art. 261 din **Codul penal al Poloniei** (Capitolul 32 „*Infracțiuni contra ordinii publice*”), orice persoană care pângărește un monument sau alt loc public, amenajat în scopul comemorării unui eveniment istoric se pedepsește cu amendă sau cu privare de libertate [30, p. 178]. În același timp, în Polonia protejarea patrimoniului cultural național este reglementată prin prescripțiile unuia dintre cele mai moderne acte juridice europene din acest domeniu – Legea din 23 iulie 2003 privind protecția și custodia monumentelor [26].

Legislația penală a Japoniei reglementează acțiunile de profanare a obiectelor de cult religios. Codul penal al Japoniei prevede răspunderea penală pentru orice persoană care a demonstrat într-un mod public lipsă de respect față de un templu budist, săvârșind acțiuni de pângărire a acestuia [29, p. 116].

Făcând referire la Codul penal al Republicii Moldova în raport cu legea penală a statelor enunțate constatăm că legea penală autohtonă este mai blândă în privința sancțiunilor aplicate pentru infracțiunile săvârșite împotriva patrimoniului arhitectural.

În legătură cu cele expuse mai sus, reiese că în legislația penală aprobată de majoritatea statelor este acordat un interes sporit reglementării faptelor ce se manifestă prin pângărirea sau nimicirea bunurilor culturale. Fiecare țară conștientizează valoarea monumentelor istorice pe care le deține și întreprinde măsuri necesare în vederea protejării acestora. Așadar, concluzionăm că răspunderea pentru infracțiunile contra patrimoniului arhitectural este reglementată atât de statele membre a UE (Republica Federativă Germania, Franța, Republica Estonia, Suedia, Republica Bulgaria, România, Polonia, Danemarca, Olanda etc.), cât și în legislația statelor membre ale CSI (Federația Rusă, Republica Belarus, Republica Kazahstan, Republica Azerbaidjan, Republica Armenia etc.), diferă doar sancțiunile aplicate.

Concluzii: Politica culturală este parte componentă a domeniului politicii generale a statului, fiind elaborată și implementată de autoritățile administrației publice competente. Cu toate că R. Moldova a suferit schimbări sociale importante, fiind marcate de dificultăți semnificative, scopul de bază al politicii naționale în domeniul culturii l-a constituit promovarea și protejarea patrimoniului arhitectural. Pentru a putea asigura protecția efectivă a patrimoniului arhitectural statul este obligat să întreprindă demersurile necesare pentru realizarea acestui scop prin mijloace legale corespunzătoare. Asigurarea salvagărdării patrimoniului arhitectural împotriva faptelor care pun în pericol valorile istorice și culturale se datorează în primul rând dreptului penal. Prin urmare, în cazul încălcării prevederilor privind protecția patrimoniului imobil, legea penală prevede sancțiuni corespunzătoare care variază de la stat la stat, în funcție de cadrul normativ stabilit.

Legea penală are un rol semnificativ în protejarea celor mai importante valori sociale însă, pentru că obiectivul dreptului penal să poată fi atins într-o măsură cât mai mare, aceste valori trebuiesc bine

conturate, și supuse unui regim juridic bine conceput [9, p. 4]. În domeniul protecției penale a patrimoniului cultural național, există încă multe neclarități și inconsecvențe, fapt ce a ocazionat pierderea unor bunuri de interes deosebit, cazuri mediatizate, însă, după ce rezultatul este, de cele mai multe ori, ireversibil [7, p. 33].

Examinarea legislației penale a altor state adevărește existența unui cadru normativ diferit care vizează legiferarea acțiunilor ilegale împotriva bunurilor care prezintă o valoare culturală și istorică valoroasă. În contextul celor examinate, considerăm că pedepsele prevăzute de legislațiile penale a statelor analizate sunt prea aspre, blânde sau în anumite circumstanțe mult prea blânde în raport cu infracțiunea comisă. În multe cazuri, patrimoniul arhitectural nu poate fi evaluat la justa sa valoare, dar este și mai dificil a determina prejudiciul și pedeapsa ce urmează a fi aplicată pentru deteriorarea, distrugerea sau pângărirea monumentelor istorice. Prin aplicarea de sancțiuni adecvate, legislația penală contribuie semnificativ la protejarea patrimoniului cultural prin prevenirea infracțiunilor și menținerea potențialului cultural.

Având în vedere modalitățile de aplicare a pedepselor, am ajuns la concluzia că există asemănări și deosebiri, în funcție de politica penală a statului. Așadar, am constatat pedepse mai aspre în legislația penală franceză și olandeză. Prezintă caracteristici severe prin perspectiva privațiunii de libertate legislațiile penale ale Ucrainei, României și Poloniei. Totuși, constatăm că există lacune legislative atât în cadrul normativ național cât și internațional, întrucât în viziunea noastră, în unele actele normative ale statelor supuse cercetării, nu există un echilibru între pedeapsa aplicată și caracterul social periculos adus statului prin comiterea infracțiunilor de deteriorare, distrugere și vandalism.

Bibliografie:

1. Bodea R., Bodea Bg. *Drept penal. Partea specială*. Hamangiu, 2018, Drept penal. Partea specială (lege5.ro) p, 62
2. Bodea R., Bodea B. *Drept penal. Partea specială*. Hamangiu, 2018, p. 63
3. Bogdan S., Șerban D.A., Zlati G. *Noul Cod Penal. Partea specială. Analize. Explicații. Comentarii. Perspectiva clujeană*. București: Universul Juridic, 2014
4. Borodac A. *Manual de Drept penal. Partea specială*. Chișinău: F.E.-P. „Tipografia centrală Centrală”, 2004. 622 p.

5. Brînză S., Ulianovschi X., Stati V. ș.a. *Drept penal. Partea specială*. Vol. II. Chișinău: Cartier juridic, 2005. 804 p
6. Cernomoreș S. *Răspunderea penală pentru infracțiunea de distrugere sau deteriorare intenționată a monumentelor istoriei și culturii*. În Protecția juridică a valorilor culturale în Republica Moldova. Materialele Conferinței Științifico-practice internaționale. Chișinău: Academia Ștefan cel Mare a MAI al RM, 2008, p.183-191.
7. Chiriac N., Ursu V., Bostan I. *Legal liability for violation of legislation regarding the protection of immovable cultural heritage in Republic of Moldova*. In International Journal of Humanities and Social Science Invention (IJHSSI), Volume 9, Issue 12, Ser. I , December 2020, PP 25-34.
8. Chiriac N., Ursu V., Bostan I. *Răspunderea pentru încălcarea legislației privind protecția patrimoniului cultural imobil al Federației Ruse*. În Problematika patrimoniului arhitectural în Republica Moldova. Evaluarea imobilului conform standardelor internaționale de evaluare, seminar științific național (2020; Chișinău), p. 76-88
9. Chiriac, N., Ursu, V. and Bostan, I. (2021) *Legal Liability for Violation of Romania's Legislation Regarding the Protection of Historical Monuments, an Integral Part of the National Cultural Heritage*. Open Access Library Journal, 8: e7475. <https://doi.org/10.4236/oalib.1107475>
10. Code pénal du France en 22 jul. 1992, en vigueur le 1er mars 1994 par la loi no. 92-1336 du 16 décembre 1992. In: Legifrance NOR: JUSX9200040L, art. 322–3, al. 1.
11. Codul penal al Germaniei <http://codexpenal.just.ro/downloads/Cod-Penal-Germania-RO.pdf>
12. Codul penal al Olandei <https://www.scribd.com/doc/82441480/Codul-Penal-Olandez-Ro> (vizitat 20.11.2020).
13. Codul penal al R. Moldova aprobat prin Legea R. Moldova 985 din 18.04.2002. Publicat în: Monitorul Oficial al R. Moldova, 13.09.2002, 128-129/1012.
14. Codul penal al Republicii Estonia. <http://constitutions.ru/?p=446> (vizitat la 18.06.2017)
15. Codul penal al României: nr. 286 din 17.07.2009. In: Monitorul Oficial al României. Pt. 1. 2009, nr. 510, art. 253, al. (3).

16. Comendant V. Salvagardarea patrimoniului cultural în practica est europeană:http://revista.amtap.md/wp-content/files_mf/158038876834.Comendantsalvgardareapatrimoniului.pdf
17. Cușnir V. Protecția penală a obiectelor de valoare deosebită: probleme de ordin teoretico-normativ. În Protecția juridică a valorilor culturale în Republica Moldova”: Materialele Conf. internaț. științifico-practice, 21-22 septembrie 2007 . p. 62-63
18. Dongoroz V. , Khane S., Oancea I, Fodor I., Iliescu N., Bulai C., Stănoiu R.M., Roșca V., *Explicații teoretice ale Codului penal român. Partea specială*, vol III. București: Academiei, 1972
19. Drabineac I. Patrimoniul cultural din România între infracțiune și protejare. Târgoviște, 2021. <https://www.scoaladoctorala.valahia.ro/wp-content/uploads/2020/12/rezumat-teza-de-doctorat-rabineac.pdf>
20. Dușu M., Lazăr A., Predescu Ov., *Protecția juridică a patrimoniului cultural și natural: volum dedicat Centenarului Marii Uniri și Anului European al patrimoniului cultural*. București: Editura Academiei Române, Universul Juridic, 2018, 350 p.
21. Legea nr. 422/2001, republicată, cu modificările și completările ulterioare
22. Macari I. *Dreptul penal al Republicii Moldova*. Partea specială. Chișinău: Centrul Ed. al USM, 2003. 509 p.
23. Streteanu Florin. *Instituții și infracțiuni în Noul Cod penal*. București, 2010
24. *Tezele prealabile ale codului patrimoniului cultural* http://www.cultura.ro/sites/default/files/inline-files/TEZE_PREALABILE_CODUL_PATRIMONIULUI_fin041016.pdf (accesat: 25.10.2021)
25. The Criminal Code of Danemarca Order No. 909 of September 27, 2005, as amended by Act Nos. 1389 and 1400 of December 21, 2005. https://www.legislationline.org/download/id/6372/file/Denmark_Criminal_Code_am2005_en.pdf
26. The Law of 23 July 2003 on the protection of monuments and the care of monuments: the last modification from oct. 3, 2018 In: Journal of Laws. 2018, nr. 162, item 1568.
27. Азарова Е.Р. *Уголовный кодекс Республики Армения*. Законодательство зарубежных стран, Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. 450 с.

28. Клебанов Л.Р. *Преступления против культурных ценностей: понятие, признаки, система*. Пробелы в российском законодательстве, №3, 2011, с. 194-197
29. Коробеева А.И. *Уголовный кодекс Японии. Законодательство зарубежных стран*. Санкт Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. 226 с.
30. Лукашова А.И., Кузнецова Н.Ф. и т.д, *Уголовный кодекс Республики Польша*. Законодательство зарубежных стран. Научное редактирование кандидата юр. Наук. Юридический центр Пресс, Санкт-Петербург:2001. 234 с
31. Наумов А.В. *Российское уголовное право*. Курс лекций: в 3 т. Т. 1. М.: Wolters Kluwer. 2007.– С. 372.
32. *Положение об особо ценных объектах культурного наследия народов Российской Федерации*. Утверждено Указом Президента Российской Федерации от 30 ноября 1992 г. N 1487. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_4650/0d607afa defe6cb4f1e0708a6f59d215a524799d/
33. Рогова И.И. *Уголовный кодекс Республики Казахстан*. Законодательство зарубежных стран Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. 466 с.
34. *Уголовный Кодекс Республики Беларусь № 275-3*, 9 июля 1999 г. Принят Палатой представителей 2 июня 1999 года Одобрен Советом Республики 24 июня 1999 года. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_37318/67729c916d8aedbfdd352f2e755393ea102ea3fd/ (accessat: 10.10.2021)
35. *Уголовный кодекс Российской Федерации* от 13.06.1996 N 63-ФЗ. Принят Государственной Думой 24 мая 1996 года. Одобрен Советом Федерации 5 июня 1996 года. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/
36. *Федеральный закон от 25.06.2002 N 73-ФЗ „Об объектах культурного наследия народов Российской Федерации”* http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_37318/67729c916d8aedbfdd352f2e755393ea102ea3fd/ (accessat: 21.10.2020)